

Валентина САЄНКО, Євгенія ГЕНОВА (Одеса)

**ЧИКАЛЕНКО Є., НІКОВСЬКИЙ А. ЛИСТУВАННЯ.
1908–1921 РОКИ / УПОР. Н. МИРОНЕЦЬ, Ю. СЕРЕДЕНКО,
І. СТАРОВОЙТЕНКО; ВСТУП. СТ. Ю. СЕРЕДЕНКО,
І. СТАРОВОЙТЕНКО. – К.: ТЕМПОРА, 2010. – 448 с.**

Зазирнути за лаштунки історичних подій початку ХХ ст. пропонує книга з листуванням, що вийшла друком у видавництві “Темпора” під егідою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Видання впорядковане Надією Миронець, Юлією Середенко та Інною Старовойтенко, праця яких на історичній ниві української культури є справді неоціненною. Цього разу багаторічна кропітка робота науковців завершилася солідним виданням, що містить листування громадсько-політичних і культурних діячів початку минулого століття Євгена Чикаленка та Андрія Ніковського, в якому відображається картина політико-культурного життя Києва та Одеси, а також реалії української літератури й мистецтва, подано оцінку подій тієї пори і визначних постатей тощо.

Листам передують докладна вступна стаття “Євген Чикаленко та Андрій Ніковський: епістолярний діалог”, що належить перу кандидатів історичних наук Юлії Середенко та Інни Старовойтенко, в якій не тільки сформульовано засадничі принципи публікації епістолярної спадщини Є. Чикаленка та А. Ніковського, а й репрезентовано спектр суспільних подій, що припадають на час їхнього листування. Так, провідними темами епістолярію є біографічна та просопографічна інформація про авторів, проблеми видання української газети “Рада”, місячника “Основа” тощо. Йшлося й про відомих сучасників, серед них: М. Вороний, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Порш, П. Тичина та інші діячі культури та політики. Крім того, листування – вельми інформативне джерело осмислення політико-суспільних поглядів Є. Чикаленка та А. Ніковського, аналізу їхніх реакцій на важливі події у житті країни, їхніх дискусій та плідного співробітництва, яке, на жаль, закінчилося розривом стосунків на ґрунті тих-таки політичних поглядів.

Окрім ґрунтовної передмови, у виданні містяться докладні примітки, що супроводжують кожний лист та покликані пояснити авторські скорочення, охарактеризувати суть подій, про які йдеться у листах, систематизувати фактаж, що послужив підґрунтям для епістолярного обговорення політичних та суспільних подій, обміну інформаційними знаннями, необхідними для розуміння руху історії. Водночас це роз’яснює стосунки між

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

низкою тогочасних діячів, – одним словом, створює детальне громадсько-побутове тло епохи в особистісному вимірі. Важливою частиною видання є анотований покажчик імен та назв, розміщений наприкінці книги, де подано коротенькі біографічні довідки щодо всіх персоналій, які згадуються у листах та, за необхідності, характеризується їх безпосередній зв'язок з авторами епістолярію, наводяться назви журналів і газет, найбільш знакових публікацій тощо. Завершується книга фотокопіями збірки фейлетонів Андрія Ніковського “Буржуазна рада”, виданої 1918 р., а також низки особистих документів публіциста і громадського діяча.

Постать українського мецената, політичного й громадського діяча Євгена Харлампійовича Чикаленка тривалий час зі зрозумілих причин перебувала у незаслуженому забутті та повернулася до нас лише в останнє десятиліття, і в першу чергу через публікацію його листів, “Спогадів” та “Щоденника”, здійснену сім років тому. Великоземельний поміщик, який зажив слави палкого патріота та щирого помічника усього нового, талановитого, що з'являлося в українському культурному житті, Євген Чикаленко завжди діяв відповідно до свого відомого вислову: “Мало любити Україну до глибини свого серця. Треба – ще й до глибини своєї кишені”, а тому зрозуміло, чому в часи відродження української періодики (1905–1907) саме він узяв найактивнішу участь у виданні газет і часописів, найбільше душі вкладаючи у газету “Рада”, якій спершу бракувало здібних журналістів, авторів, котрі б могли піднести її рівень на вищий щабель та забезпечити конкурентоспроможність. Тому й не дивно, що, отримавши в 1908 р. листа з Одеси від молодого дописувача газети Андрія Ніковського, Євген Чикаленко, попри дискусійний характер послання, відразу звернув увагу на щирість і відданість автора ідеї українського державотворення, тож з його легкої руки і почалася їхня багаторічна дружба та спільна робота над виданням “Ради”.

Постать одеського публіциста, літератора й критика Андрія Ніковського, редактора української газети “Рада”, чиє духовне становлення було безпосередньо пов'язане з роботою у цій газеті, вимальовується на тлі епохи, що дала новий імпульс ідеї українського національного відродження. Останнім часом інтерес до громадського діяча з Одещини значно зріс, що засвідчує і видрукувана 2009 р. монографія Павлини Дунай “Андрій Ніковський: долаючи межі часу”, присвячена дослідженню його ідейно-естетичних поглядів на тексти класичної та новітньої української літератури, а також твори світового письменства. Газетярська праця, як переконає епістолярний діалог, сформувала характер людини цілеспрямованої, мужньої і відданої справі. У своєму першому листі до Євгена Чикаленка він писав: “...коли, може, й будуть з мене люде для загального добра на полі газетної праці, то знов таки дякуючи «Раді»”. Його творчий доробок склали статті із вдумливими коментарями до соціальних, громадських і культурних подій в Одесі, різноманітного плану рецензії і критичні відгуки про твори художньої літератури, як і наукові дослідження, а також – фейлетони, котрі Андрій Ніковський почав писати на прохання Євгена Чикаленка, хоча й висловлював сумніви щодо цієї справи: “А все-таки ми – юмористи, тільки ж нам або ніколи сміятися, або ми боїмось сміха”.

З листування Євгена Чикаленка та Андрія Ніковського стають зрозумілими чимало історико-культурних подій, а також внутрішні процеси у громадському житті української спільноти. Особливо цікавими з цієї точки зору є листи, датовані 1914 – початком 1920-х рр., себто роками воєнних і революційних лихоліть, коли один з адресатів мусив переховуватися від переслідувань нових влад, що по чергово змінювали одна одну, а другий опинявся у самісінькому вирі зрушень, ставав їхнім безпосереднім учасником та творцем. Зміни державні справили значний вплив на те, аби давні друзі помінялися ролями: колись впливовий та досвідчений Євген Чикаленко був практично відсторонений від громадсько-політичного життя, а його фактичний учень і підопічний, чий журналістський талант був свого часу відкритий меценатом, став заступником голови Української Центральної Ради, а згодом – міністром закордонних справ екзильних урядів УНР. Події Першої світової війни, становлення української держави та громадянська війна, як і особистості діячів – творців тих подій, не могли не знайти свого віддзеркалення у листуванні. Тому такими опуклими постають суб'єктивні, але від того не менш цікаві міні-портрети Володимира Винниченка, Миколи Вороного, Михайла Грушевського, Дмитра Донцова, Сергія Єфремова, Івана Липи, Павла Тичини, Гната Хоткевича та багатьох інших видатних сучасників. Скажімо, про Михайла Грушевського у листі Андрія Ніковського подибуємо такі оцінкові судження: “Для готового українця – видатний поводитир, а щоб виховувати читача, зробити з нього, – поки що часто й густо ні риби, ні м'яса, – зробити українця свідомого і не залякати його... я мало вірю в тактовність професора Грушевського в цій справі”. Не менш цікаве судження про Володимира Винниченка: “Тим часом Володимир Винниченко вище всякого признання і похвал. Орієнтується швидко, енергія колосальна, рішучий і простий; єсть просто-таки державна інтуїція і непохитний, правдивий, послідовний демократизм. Це велика радість – бачити розмах цієї людини”.

На особливу увагу заслуговують сердечність і щирість тих листів, з яких стає відомо, яку допомогу надав Євген Чикаленко своєму адресатові під час навчання в Новоросійському університеті. Бо без такої підтримки навряд чи Андрій Ніковський завершив би успішно своє студіювання наук історико-філологічного циклу. Це визнавав і він сам, самокритично оцінюючи тимчасові труднощі в освоєнні університетського курсу: “В Вашому відношенні до мене єсть якась помилка. У всякому разі я добре знаю, що Вашого співчуття і просто батьківських турбот за мене я не заслужив. Сподіватися, що з мене взагалі вийде щось цільне і цінне, не слід”. Утім, тимчасові труднощі були успішно подолані, і вже за декілька років листи Андрія Ніковського стають справжніми звітами про громадське життя Києва у часи війни та революційних змін. Редакційне життя, новинки книговидання, аналіз українських часописів та громадського буття – все це стає предметом епістолярних оглядів публіциста.

Але цікаві не лише історичні факти у суб'єктивному викладі їх сучасників: описи кризової ситуації, що склалася з посиленням цензури та закриттям “Ради” під час війни, та інших складнощів перших десятиліть

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

XX ст. стають приводом для ідеологічних розмислів, які дають ключ до розуміння справжніх зрушень та духовних катастроф у свідомості української інтелігенції. Динаміка духовної еволюції і суперечностей простежується у листах Андрія Ніковського: “В мій світогляд контрабандою закрадаються погані думки, котрі бродять, як настрої, і не опанували ще мною через те, може, що надто сильна інерція того ідеалізму, тої громадськості, тої віри в силу доброї основи на світі і т.д. І не тільки я ставлю питання над людськими цінностями взагалі, не тільки над національними, але й над особистими: може, все це єсть помилка благородної меншости, котра вигала науку, просвіту, мистецтво, національну культуру, красу індивідуального світа. Слід би це все перевірити і рішити – чи й справді це довготривала цінність те, що гине від двох переходів ворожих армій”. За деякий час, разом зі змінами у суспільстві, набувають сили і нові думки: “Але назривають події. І тільки коли ми підемо широкими шляхами, коли будемо тим же темпом наблизатись до реалізації автономії, як прийшли до популярності її ідеї, – все буде гаразд”. Поступова зміна реалій приводила до зміни настроїв у колах інтелігенції – від надії до песимізму. Документально це підтверджено в епістолах Євгена Чикаленка, котрий був змушений перебувати на периферії суспільних подій. Ось один із промовистих витягів: “Вже час партії П.П.Л. (Партії Порядних Людей), в яку Ви мене закликаєте, вже минув, це вже стало анахронізмом; *тепер вже про етичний ценз згадувати не будуть, тепер ставиться питання тільки про «клясу»*” (курсив наш. – Є. Г., В. С.). Чимало ж висловів з цих листів можна без щонайменших правок застосовувати і до нинішнього часу, як-от: “Про грубість нашої преси я давно кажу, але чомусь її ототожнюють з демократизмом, а проти демократизму годі боротись!”; або про передплатників української преси в Одесі: “Не можемо побороти в передплатникові страх перед начальством, а через те нас передплачують тільки герої, а героїв взагалі на світі мало”...

І просто неймовірні почуття викликають рядки з одного із перших листів Євгена Чикаленка 1908 р., пройняті різкістю висновків, хоч і не позбавлені справедливості: “Я давно (між своїми) кажу, що я не вірю в будучність нашої нації, нації рабів. Народ з такою благодатною почвою і кліматом, без натуральних границь, мусить загинути од натиску сусідів. У нього не виробилось самодіяльності, сили противустати ворогам. В самі найкритичніші моменти в історії він починав внутрішню боротьбу, власне, боротьбу особисту, за булаву; се нація не здатна до творчества, се нація, у котрої анархизм доведений до абсурда – до абсолютизма... У нас перше всього на думці Я, а громадські інтереси тільки декорація! Але в житті я держусь правила: А ти, Марку, грай! Будем грати, скільки стане сили, а після нас нехай грають инчі, але пісня наша все буде та сама”.

Слова Євгена Харлампійовича виявилися пророчими і для його часу, і для майбутніх років. На жаль, доля авторів цих листів була невблаганною: 1929 р. після тяжкої хвороби Євген Чикаленко помер у Празькій загальній лікарні, а його молодший друг Андрій Ніковський, переживши заслання на Соловках, помер під час ленінградської блокади від голоду...

Зрозуміло, що публіцист і політичний діяч Андрій Ніковський та меценат, інтелігент і активіст українського руху Євген Чикаленко якнайкраще розуміли суть, внутрішні процеси становлення українських ідеологічних спілок та політичних утворень, водночас об'єктивно осмислюючи їхню роль. Попри матеріальні, цензурні та політичні негаразди, редакція газети "Рада" невпинно працювала під керівництвом Андрія Ніковського, як згодом працювали й інші часописи, про що свідчить його красномовна розповідь в одному з листів: "...хто не робив у цій кімнатці... С. Васильченко, П. Тичина, Близнюк, Гаєвський, Терниченко, Пахаревський, Селецький, Христюк, Волошин, Матушевський, Леонтович і ще стільки ж, яких зараз не пригадаю. Сяде, напише одну заміточку і піде на службу, чи збори, чи їде на вокзал – на фронт!.. А передплата йде, а газета виходить і мусить виходити". Принцип відданості й саможертвності назавжди визначив долі великих українців, які постають перед нами зараз, через століття, як живі завдяки опублікованим листам – щирим і правдивим віхам історії, обличчя якої завжди твориться з окремих людських облич. Людяність нашої історії, задокументування як її внутрішніх каталізаторів, так і зовнішніх обставин, напевно, слід назвати чи не головним відкриттям опублікованого листування, рекомендуючи його до прочитання кожному, хто відчуває в собі український ген. Бо, хоч як би складалася доля країни, редакція писала, і писалися листи – інтелектуальна хроніка для нащадків. І тим, хто взявся до цієї нелегкої роботи, – велика подяка і шана за відкриття української душі у віках.